

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)

VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2017

आधुनिक समाज आणि सांस्कृतिक मूल्ये

डॉ. बी. पी. सोनवणे

समाजशास्त्र विभाग , न्यू आर्ट्स कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज,
अहमदनगर.

प्रस्तावना :-

समाज अधुनिक असो व प्राचीन असो कोणत्याही समाजाला मानवी मूल्यांचे महत्व नाकारता येणार नाही कारण मानवी मूल्ये प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात खोलवर वृक्षांच्या मुळासारखी रुजल्याशिवाय आदर्श समाजाची जडण – घडण अशक्य आहे. व्यक्ती विकासाबरोबर समाजविकासासाठी मानवी मूल्यांची जोपासना होणे गरजेचे असल्यामुळे मानवी मूल्यांना समाजात अनन्य साधारण महत्व आहे.

मानवी मूल्ये समाजात सुप्तरूपाने अविष्कृत झालेली असतात. ती व्यक्तींच्या अंगभूत वर्तनातून व्यक्त होत असतात. ती बाहेरून येत नाहीत. तर व्यक्ती सापेक्ष आत्मसात झालेली असतात घर, कुटुंब, समाज शाळा महाविद्यालय ही मानवी मूल्यांची प्रमुख केंद्रस्थाने आहेत. येथुनच मानवी मनावर मूल्यांचे संस्कार होत असतात. आईवडील, नातेवाईक, समाजसुधारक, शिक्षक, उच्च विद्याविभूषीत प्राध्यापक आपआपल्या परीने मूल्य संस्कारांचे शिक्षण देत असतात. मानवी अस्तित्वाचा पाया भक्कम करण्याचे कार्य मूल्ये करीत असतात. तसेच ती समाजाला दिप स्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शन करत असतात.

मानवी मूल्यांचे स्वरूप :-

मानवी आचार विचारांचे नियमन कल्यांचे महान कार्य मूल्ये करीत असतात अहश्यरूप असणारी मूल्ये मानवी मनावर संस्कार करून आदर्श समाज उभारणी करतात. मानवी समाजाला आकलण होण-या मूल्यांचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे – सत्य, प्रेम, अहिंसा, बंधुभाव, शांती, मैत्री, विश्वास, कृतज्ञता, आदर, सहाकार्य, सेवा, दया, क्षमा, कर्तव्य, करुणा, आज्ञाधारकपणा, संयम, इमानदारी, नम्रता, सहनशिलता, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय, मानवता, साहस, स्वाभिमान, सचोटी, स्वालंबन त्याग अशी अनेक मूल्ये मानवी आचरणांचे मापदंड आहेत. या मापदंडांच्या साहाय्याने नीती – अनीती पाप- पुण्य, चांगले – वाईट, सत्य – असत्य, युक्त – अयुक्त या नैतिक संकल्पनांचे प्रामाण्य सिद्ध होत असते.

मानवी मूल्यांची व्याख्या :-

मूल्य म्हणजे जे इष्ट आहे. ज्याचा उपभोग घडतो. ज्याला किंमत दिली जाते. जे आपणांस सहमत होते. जे निवडावेसे वाटते ते. कोणात्याही आनंदाचा लाभ होतो. अशी वस्तुस्थिती म्हणजेच मूल्य.

व्यक्तीला येणा-या अनुभवाशिवाय मुल्याला अस्तित्त्व नाही. प्रत्यक्षज्ञानाने ज्याप्रमाणे वस्तुचा बोध होतो त्याप्रमाणे प्रतिभज्ञानाने मूल्यांचा बोध होतो.

मूल्याची निश्चित अशी व्याख्या करता येत नाही. कारण विश्वातील प्रत्येक व्यक्तीला विश्वाचा येणारा अनुभव वेगळा असू शकतो. भारतीय तत्वज्ञानाच्या मते जे इष्ट ते मूल्य होय. परंतु मूल्यांची जाणीव फक्त मानवामध्येच आहे. मानवतेर प्राण्याला इष्टा निष्ठतेचे ज्ञान नसते. त्यामुळे आवडी निवडीचा प्रश्न उदभवत नाही. म्हणून मानवी मूल्यांचे महत्व त्याला समजत नाही.

मानवी मूल्यांचा उदय :-

प्राचीन काळापासून मानवी मूल्य म्हणून पुरुषार्थ संकल्पनेला अनन्यसाधारण महत्व आहे. धर्म,अर्थ,काम व मोक्ष या चार पुरुषार्थांची सिद्धी करून घेणे यातच मानवी जीवनाचे परमकल्याण आहे कारण पुरुषार्थ हे सर्वोच्च मानवी मूल्य म्हणून स्विकारले आहे.

मानव समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला कालपरत्वे बदलावे लागते. त्यामुळे अधुनिक समाजातील मानवी मुल्यांचे स्वरूपही बदलेले दिसते. अधुनिक समाजात वैज्ञानिक दृष्टिकोन हे महत्वाचे मूल्य मानले आहे. अनिष्ट रुढी – परंपरा – अंधःश्रद्धा,कर्मकांड,दैववाद यांच्या खाईतून समाजाला बाहेर काढण्यासाठी वैज्ञानिक दृष्टीकोन हे मूल्य अतिशय महत्वाचे आहे. वैज्ञानिक दृष्टीकोनामुळे सकारात्मक विचारांना मूल्य प्राप्त होते. प्रत्यक्ष ज्ञानेंद्रियांना येणारा अनुभव वास्तवाचे ज्ञान करून देतो. सत्यनिष्ठ समाजाची उभारणी होण्यासाठी वैज्ञानिक दृष्टीकोन असावा. वैज्ञानिक सत्य मानवी जीवनात स्थैर्य निर्माण करते. वैज्ञानिक दृष्टीकोनामुळे विचार – आचार प्रगल्भ होतो. त्यामळे पारंपारीक चालीरीती यांचा स्वीकार करताना वैज्ञानिक कसोटीचा आधार घेतल्यान जीवनाला नविन दृष्टी प्राप्त होते.

आधुनिक समाज विकासातील मानवी मूल्यांचे परीक्षण :-

विसावे शतक हे मानवी इतिहासात अत्यंत महत्वाचे आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे माणसाच्या हाती अभुतपुर्व अशी मारक शक्ती आली. एकाचवेळी लक्षावधी माणसे ठार करण्याचे विलक्षण सामर्थ्य एका अत्यंत छोट्या आणि डोळ्यांना न दिसणा-या गोष्टीमधून प्राप्त झाले. ही बाब अनेकांना धक्का देऊन गेली. (हिरोशिमा , नागासाकी) प्रचंड विध्वंस किंवा प्रचंड कार्यशक्ती निर्माण करू शकणा-या अणुवर संपुर्ण प्रभुत्व मिळविल्यामुळे विसावे शतक हे ख-या अर्थाने अणूयुग ठरले आहे.

विज्ञानाचा उगम हा मानवी संस्कृतीच्या इतिहासातील एक क्रांतीकारक टप्पा आहे. तर्कशुध्द विचारसरणी, चिकीतस्कक, खुलेपणाने ज्ञान. मिळविण्याची व ते वापरण्याची मुभा असल्याने विज्ञानयुगात नविन वैचारीक धारा निर्माण झाली. वैज्ञानिक विचारसरणी अंगिकारल्यामुळे गेल्या चार-पाचषे वर्षात अनेक शोध लागले. बुरसटलेल्या आणि रुढीप्रिय समाजामध्ये अनेक प्रकारचे फेरबदल झाले. नविन वैज्ञानिक ज्ञान अणि ज्ञान मिळविण्याचा इतर मार्गामधील मुलभूत फरक म्हणजे वैज्ञानिक ज्ञान सर्वांच्याच उपयोगी पडू शकणारे आहे. विज्ञानाच्या या गुणधर्मांमुळेच त्याचा वापर करून सामान्य माणसाच्या उपयोगी पडणारे तंत्रज्ञान विकसित झाले. आज एकविसाव्या शतकाच्या प्रारंभी आपण या वैज्ञानिक प्रगतीचे फायदे उपभोगत आहोत.

अधुनिक समाजात बहुविध क्षेत्रात आज बरीच वैज्ञानिक व तांत्रिक प्रगती झाली आहे. पण या प्रगतीचा तांत्रिक आढावा घेत असताना अधुनिक समाजाला मानवी मूल्यांची जाणीव होणे गरजेचे आहे. असे मला वाटते. आधुनिकीकरणाच्या नावाखाली आज समाजातील स्थैर्य, सुख – शांती समाधान नष्ट झाले आहे. मानवसमाजातील प्रत्येक व्यक्तीला कालपरत्वे बदलावे लागते. परंतु अधुनिक समाजात खुप प्रदुषण झाले आहे. कारण स्वार्थ, दहषद, दुर्बल घटकांचे शोषण, मत्सर ,जातीयवाद, धर्माधता, भ्रष्टाचार, लैंगिक अत्याचार, इत्यादी गोष्टीमुळे सामाजिक वातावरण अतिशय गढूळ बनले आहे. यांत्रिकतेमुळे कष्टाला मूल्य राहिले नाही. श्रमप्रतिष्ठा, स्वाभिमान, प्रामाणिकपणामुळे या मूल्यांचे संवर्धन होणे गरजेचे आहे. कारण या मूल्यांच्या संवर्धनामुळे चारीत्रयसंपन्न पिढी तयार होत असते. मानवी मूल्ये समाज रचनेचे मुलभूत घटक आहेत. त्यामळे सामाजिक मुल्यांशी व्यक्ती भावनात्मक बंधनांनी जोडलेल्या असतात. म्हणजेच मूल्याशी त्यांच्या भावना निगडीत असतात. मुल्यांना तडा गेल्यास व्यक्ती अस्वस्थ होतात. मूल्यव्यवस्था एकंदर सामाजिक जीवनाचे मार्गदर्शन करते. मूल्यांमुळे व्यक्तीगत विकासाला वाव मिळतो व आप आपसातील संघर्ष टाळले जातात. संघर्ष टळल्याने व्यक्तीविकासा बरोबरच सामाजिक विकास निश्चित होतो. थोडक्यात जी गोष्ट, जो गुण, जे तत्व, आपल्याला हितकारक वाटते त्याला आपण मूल्य म्हणतो.

समाज हा अनेक व्यक्तींचा समुह असतो विशिष्ट समाजात विशिष्ट, धर्माचे, विशिष्ट जातीचे, विशिष्ट विचारांचे लोक एकत्र येऊन नाती –गोती जोपासली जातात. समाज हा शब्दच सांघिक नात्यागोत्यांचा जिह्वाळयाचा व अस्मितेचा निदर्शक आहे. प्राचीन काळापासून पारंपारिक पद्धतीच्या सहायाने शेती व्यवसाय, दळणवळण, नित्य – नैमित्तिक गरजा, भागविल्या जात होत्या. सुख दुःख, ताण –तणाव, सण –उत्सव या निमित्ताने व्यक्ती –व्यक्तींमध्ये संवाद होऊन एकमेकांना दिलासा देऊन समस्या सोडविल्या जात होत्या. आचार, विचारांची आदान-प्रदान झाल्यामुळे एकमेकांतील नात्याचे संबंध अधिकदृढझाल्याने सत्य, अहिंसा, अस्तेय, ब्रम्हचर्य, अपरिग्रह या मानवी मूल्यांचे समाजाकडून तंतोतंत पालन होत होते.

अधुनिक समाजातील यांत्रिक व तांत्रिक सुधारणांमुळे मनुष्यजीवन आळशी, ऐशआरामी, चंगळवादी बनले आहे. भोगविलासाच्या किंवा करमणुकीच्या साधनांनी तर माणसाला विचार करून निर्णय घेण्यास वेळच उरला नाही. क्षणार्धात या विश्वातील कोणत्याही माणसाशी भ्रमणध्वनी व्दारे संपर्क होऊ लागला. मोबाईल म्हंटल तर गरज, म्हंटल तर भरपूर टाईमपास सुध्दा हा टाईमपास जरा अतीच होऊ लागला तर सारखे मोबाईल आणि सोशल मिडीयाला

चिटकून राहण्याची सवय लागते. टच-स्क्रीन मोबाईलमुळे तर व्हॉटसअपवर, फेसबुक, ट्विटर या सुविधांमुळे अनेक जन मित्र-मैत्रिणी बरोबर रात्री दोन-तीन वाजेपर्यंत चाटिंग करताना आपण पाहतो. त्यामुळे वेळेचा सदुपयोग होण्याऐवजी दुरुपयोग होतो.

मोबाईल इंटरनेट अगदी मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग होऊन बसलेत. यासाठी किती वेळ दयाल तेवढा कमीच पडतो. पण ज्यावेळी आपण आपल्या ध्येया पासून बाजूला जातो. हे जाणवत तेव्हा आपण व्हर्च्युअल जगातून रिअलमध्ये यायला हव! आजच युग संगणक युग असल्याने एका बटनावर बोट ठेवल्यावर संपूर्ण विश्वातील घडामोडी क्षणार्धात कळू लागल्या आहेत त्यामुळे स्वतंत्र विचारांना मूल्य राहिले नाही. संगणक प्रवण युगामुळे आधुनिक समाजातील मानव चिंतन- मनन व संशोधनाला मुकला आहे तो स्वतःच्या जिवनाकडे यंत्र म्हणून पाहतो आहे. जीवन जगण्यासाठी लागणा-या मानवी मूल्यांकडे त्याने पाठ फिरवली आहे. त्यामुळे मानवी मूल्यांचे महत्त्व त्याला कळणे जरूरीचे आहे.

व्यवसायाच्या क्षेत्रातही भरीव प्रगती झाली आहे. कोणताही व्यवसाय करताना, व्यवसायाचे स्वरूप व संधी व्यवसायाची जागा, आर्थिक नियोजन, व्यवसाय मार्गदर्शन आणि प्रशिक्षण या सर्व मुदयांचा अभ्यास करावा लागतो. व्यवसायासाठी आवश्यक गोष्टींमध्ये जमीन, भांडवल, कामगार, कच्चा माल यांचा विचार आधी करावा लागतो. त्याच प्रमाणे मार्केटिंग व जहिरात या गोष्टी बरोबरच व्यवसायिक नीती फार महत्त्वाची गोष्ट आहे.

वेणत्याही व्यवसायात कार्यानुभवास महत्त्व असते तसेच कार्यालयात नैतिक मूल्यांची जपवणुक व जडणघडण असावी. त्यामुळे तेथील वातावरण निकोप राहते. कामाच्या ठिकाणी काही औपचारिक व अनैपचारिक वर्तणूक संकेताचे नियम पालन केल्यास व्यवसायाभिमुखता व व्यवसाय उपयोजनक्षमता, सृजनशिलता व मानसिक शक्तींचा विकास होतो. उदा : विमान -मोटर-बोट, नव-नविन प्रकारच्या इमारती या सारख्या व्यवसायिक गोष्टींमध्ये मानवाची बुद्धीकल्पकता व प्रतिभा विकसीत झालेली दिसते. कारण याठिकाणी नैतिक मूल्यांबरोबर वैचारीक मुल्यांना महत्त्व प्राप्त झालेले असते.

आधुनिक समाजातील मानवाला मानवी मूल्यांचे महत्त्व समजण्यासाठी व्यक्तीमत्वातील नीतीमुल्यांची बैठक मजबुत करण्याची गरज आहे.

- 1) चांगल्या सवयी :- स्वावलंबन, आपले काम वेळे आधी पूर्ण करणे, कामाचे पुर्वनियोजन, पुर्ण अभ्यास या चांगल्या सवयींचा जाणीवपूर्वक स्वीकार करणे.
- 2) स्वयंशिस्त :- कामाची पध्दत, वक्तशीरपणा, आर्थिक व्यवहार याबाबत शिस्त पाळणे.
- 3) कष्ट :- ध्येय आणि ध्येयपुर्ती यांच्या मधल्या अवधीत कराव्या लागणा-या कष्टासाठी कायम मनाची तयारी ठेवायला हवी.
- 4) संयम :- कठीण प्रसंगातही मनस्थिती स्थिर ठेवून निर्णय घेण्यासाठी रागावर नियंत्रण ठेवणे म्हणजे संयम.
- 5) प्रामाणिकपणा :- आपल्या व्यवसायाला प्रामाणिकपणे तोड द्यावी.
- 6) निष्ठा :- आपल्या वाट्याला आलेले कोणतेही कर्म किंवा व्यवसाय प्रामाणिकपणे केल्यास भ्रष्टाचार, लाच अंतर्गत गटबाजी किंवा एजंटाकरवी दुस-याची फसवणुक होणार नाही.

अशा प्रकारे आधुनिक समाजाला मानवी मुल्यांचे महत्त्व समजणे गरजेचे आहे. त्यातूनच आदर्श समाजाची निर्मिती होत असते. आदर्श समाज मूल्यांच्या संवर्धनामुळेच नावारुपाला येतो.

संदर्भ :-

1) नैतिक आणि सामाजिक तत्वज्ञान	-	श्री.निवास हरी दिक्षित
2) विज्ञानाचे तत्वज्ञान	-	डॉ. शरद देशपांडे डॉ. प्रदीप गोखले
3) मराठी तत्वज्ञान महाकोष	-	प्रा. देविदास दत्तात्रय वाडेकर (खंड 1, 2, 3)
4) नीतीशास्त्र	-	प्रा. सुनिल साळुंके
5) नीतीमिमांसा	-	पा.दा. चौधरी
6) मूल्यशिक्षण	-	दृष्टी, दृष्टी कोण उपकम डॉ. वि. य. कुलकर्णी डॉ. माधव पोतदार